

ӘОЖ 339.727.22 (574)

Р.Е. Елемесов, Ө. Секен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: orkenkz@hotmail.com

Шетел Тікелей Инвестициясының Қазақстан Экономикасына Әсері

Бұл мақалада Қазақстанның шетел тікелей инвестициясын (FDI) қабылдау жағдайы, заңдық негіздері, келу қайнары және әсері талқыланады. Қазақстанның шетел тікелей инвестициясын көптеп тартуы мен пайдалануының “Жинақылау тапшылығы” мен “Сыртқы қор тапшылығы” -на болған қысымды азайтуға көмегі тиетіндігін сонымен бірге Әлем экономикасының тұрақсыздығы аясында шетел тікелей инвестициясы Қазақстан экономикасының дамуында зор қозғаушы күш болып қана қоймай басқада әсерлер тигізе алатындығын көруге болады, мысалы, капиталдың жинақталуы, технологиялардың таралуы, институциональдық өзгерістер және адамдық капиталдың өсуі. Алайда Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясының ерекшелігін талдай отырып келу қайнарының жалаңдығы мен табиғи байлық салаларына шоғырланғандығы Қазақстан экономикасының тұрақты және үздіксіз дамуына кері әсерін тигізетіндігін де ұмытпау керек.

Түйін сөздер: шетел тікелей инвестициясы, Қазақстан, экономика.

R.E. Elemesov, O. Seken

Влияние прямых иностранных инвестиций в экономику Казахстана

В этой статье описывается положение прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Казахстане, правовые основы, источники и влияние. Автор выражает значительная привлечения и использования ПИИ Казахстаном позволит снизить давление на сберегательный дефицита и валютном нехватки также играет значительную роль в содействии экономическому развитию Казахстана в случае рецессии мировой экономики. Прямые иностранные инвестиции будут влиять на накопление капитала, распространения новой техники, институциональных преобразований и совершенствование человеческого капитала. Через анализ особенностей прямых иностранных инвестиций в Казахстан рынке мы найдем, что один инвестиционный область и высококонцентрированные источники инвестиций негативно отразится на стабильности и преемственности развитию экономики Казахстана.

Ключевые слова: Прямые иностранные инвестиции (ПИИ), Казахстан, Экономика.

R.E. Elemesov, O. Seken

The influence of Foreign Direct Investment to Kazakhstan Economy

This article describes situation of Foreign Direct Investment(FDI) in Kazakhstan, legal bases, sources and influences. The author expresses the considerable attracting and utilizing of FDI by Kazakhstan will reduce the pressure on savings shortage and foreign exchange shortage also plays a significant role in promoting economic development of Kazakhstan in the case of world economic recession meanwhile Foreign Direct Investment will influence on accumulation of capital, technological diffusion, institutional transition and improving of human capital. Through analyzing the features of Foreign Direct Investment in Kazakhstan market we will find that single investment area and highly concentrated investment sources will negatively impact on stability and continuity of development of Kazakhstan economic.

Key words: Foreign Direct Investment (FDI), Kazakhstan, Economy.

XX ғасырдың 60 жылдарының соңында Американың даму экономикасын зерттеушілері Н.В.Ченеру мен А.М.Страут ортаға қойған қос тапшылық үлгісі (Two Shortage Model) шетел

тікелей инвестициясын қабылдаушы елдердің қазынасын толықтырып, сыртқы қорды қабылдау мүмкіндігін арттыру арқылы ел іші пайдалы ұсыныс пен нақты экономиклық даму

үшін керекті байлықтың сұраныс көлемі арасындағы кемдікті толықтыруына көмектесуін көрсеткен.

Осыдан соң, бір қатар оқымыстылар Неоклассикалық экономиканың даму теориясы мен Ішкітектік экономиканың даму теориясына сүйене отырып, шетел тікелей инвестициясын қабылдаушы елдердің экономикасының дамуына әсер ету механизмі туралы әртүрлі ұғымдар шығарған. Соған қарамастан, оқымыстылардың басымкөпшілігі шетел тікелей инвестициясы қабылдаушы елдердің экономикасының дамуына көмектеседі деген пікірде [1, 12-6].

Қазақстанның шетел инвестициясын тару саясаты қалыпты дамуда, Егемендік алған соң, қазақ үкіметі нарықтық экономика жүйесін құру және дамыту жолын таңдады, нарықтық экономикаға өту барысында қазақ үкіметі шетел инвестициясын тарту және экономикалық дамуы күшейту роліне баса мән бере отырып, сыртқа байланысты күшейтуге, шетелдің, әсіресе батыс дамыған елдердің қаржы, техника және өзін басқару тәжірибелерін өзіне тартуға күш салды.

2011 жылдың аяғына дейін, Қазақстан әлемдегі 180-нен астам елдер және өлкелермен екі жақты экономикалық сауда селбестігін құрып және дамытып, қанағаттанарлықтай нәтижеге қол жеткізді. 1992 жылы Қазақстан үкіметі мемлекеттік даму стратегиясында “шетел инвестициясын өзіне тарту мен оңтайлы игеру және Қазақстанды дамытуды” көзінің негізгі нысаналарының бірі деп белгіледі. “Қазақстан батыстан және Қытайды қамтыған көрші елдерден тіпті де мол шетел инвестициясын өзіне тартып, Қазақстан эконо-

микасының қалпына келуі мен дамуына көмектесуін тілейді” [2, 62-6].

1997 жылы Қазақ үкіметі 2030 стратегиясында “шетел тікелей инвестициясын өзіне тартуды” мемлекеттің ұзақ мерзімді міндеттерінің бірі деп белгіледі. Шетел инвестициясын өзіне тартуды қарқындалу үшін қазақ үкіметі үкімет басшысына төте қарайтын шетел инвестициясын игеру комитетін құрды. Өрі Премьер-министрдің бірінші орынбасарын осы комитетке төраға етіп тағайындады. Шетел инвестициясын өзіне тарту жұмысын қалпына түсіру және қолдау үшін 1994 жылы 24 желтоқсанда Қазақстан үкіметі “Шетел инвестиция заңын” қабылдады. 1997 жылы 28 Ақпанда “Мемлекет тікелей инвестицияны қолдау заңын” қабылдап, экономикалық ерекше аудан құру арқылы шетел инвестициясын өзіне тартуды тездетті. 2003 жылы 8 Қаңтарда “Қазақстан Республикасы инвестиция заңы” қабылданды [3, 145-6].

Егемендік алғаннан бері Қазақстанның инвестициялық ортасы зор көлемде жақсарып, ел экономикасының тез дамуы мен саяси тұрақтылығы шетел тікелей инвестициясын тартуға жақсы орта қалыптасты. Қазақстан Ұлттық банкнің санағы бойынша, 1993-2011 жылдары аралығында Қазақстан 146.633 миллиард АҚШ доллар шетел қаржысын тартқан. Жан басына шаққанда 8781 АҚШ доллар. 19 жылда жылына 7.718 миллиард АҚШ доллар әкелген. Жылдық артуы 29.3% болған. 2011 жылы өзіне тартылған инвестиция 19.85 миллиард АҚШ доллар болып, сол жылғы ЖІӨ-нің 11.9% құрап алдыңғы жылдан 9.4% артқан [Кесте 1].

Кесте 1 – 1993-2011 жылдары аралығындатартылған инвестициякөлемі

(100 миллион АҚШ доллары) [7].

жыл	Инвестиция көлемі	Өзгеруі (%)	Жиынтық	жыл	Инвестиция көлемі	Өзгеруі (%)	Жиынтық
1993	12.714	0	12.714	2003	46.245	12.6	258.496
1994	6.597	-48.1	19.311	2004	83.173	79.9	341.669
1995	9.843	49.2	29.154	2005	66.186	79.6	407.855
1996	16.737	70.0	45.891	2006	106.236	60.5	514.091
1997	21.069	25.9	66.96	2007	184.53	73.7	698.62
1998	12.328	-41.5	79.288	2008	197.60	7.1	896.22
1999	18.521	50.2	97.809	2009	190.17	-0.37	1086.39
2000	27.812	50.2	125.621	2010	181.44	-4.6	1267.83
2001	45.566	63.8	171.187	2011	198.5	9.4	1466.33
2002	41.064	-9.9	212.251				

Қазақстан Ұлттық банкінің санағы бойынша, егемендік алғаннан бері 123 мемлекет Қазақстанға тікелей инвестиция құйған. Алдыңғы 10 мемлекеттің инвестиция көлемінің жалпы саны 111.914 миллиард АҚШ долларын құраған. Жалпы қазақ FDI-дің 76.32% ұстаған,

оның ішінде Голландия 24.08% ұстап бірінші орында, ал АҚШ 16.14% пен екінші орында тұрса, Англия үшінші орында 7.67% ұстап тұр. Кедендік одақ құрылғаннан бері Ресейдің Қазақстанға тікелей инвестиция жедел көбейген [Кесте2].

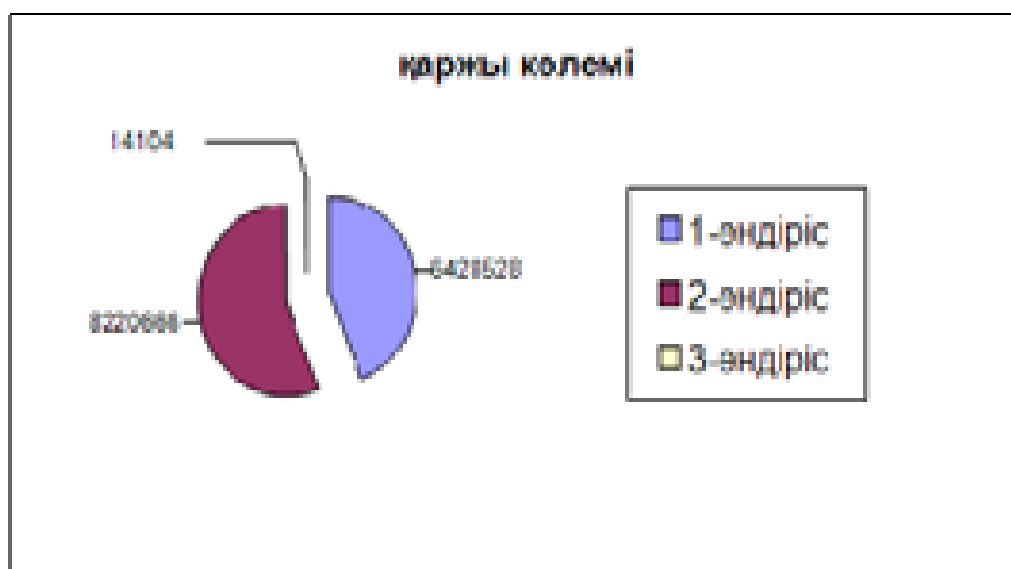
Кесте 2 – Инвестиция құйған алдыңғы 10 мемлекет [7].

Мемлекет	Инвестиция көлемі (Миллион АҚШ доллары)	Үлесі (%)
Голландия	353.15	24.08
АҚШ	224.64	15.31
Англия	112.55	7.6
Франция	90.08	6.1
Виргин аралдары	73.61	5.0
Ресей	57.72	3.95
Италия	57.69	3.93
Қытай	57.52	3.92
Канада	47.69	3.25
Швецария	44.49	3.03
Басқалар	347.19	23.83

Шетел тікелей инвестициясының қаржыландырған салаларын үшке бөлуге болады: табиғи байлықтар саласы, механикалық өндіріс саласы, сауда саласы (қаржылық, қозғалмайтын

мүлік қатарлылар) ең негізгі үш сала болып саналады. Егерде ұлттық экономикалық өндіріс салаларын қарастырсақ, төмендегідей нәтиже аламыз [Диаграмма 1].

Диаграмма 1 – Ұлттық экономикалық өндіріс салалары инвестиция көлемі



Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

Жоғарыдағы ерекшелік, шетел тікелей инвестициясының қазақ нарқына кіргенде мол табиғи байлығы мен зор базар күшіне баса мән бергендігінің себебі, сонымен бірге қазақ үкіметінің экономикалық даму стратегиясының

ерекшелігінен бөліп қарауға болмайды. Егемендіктің бастапқы жылдары қазақ үкіметі ел экономикасының қарқынды дамуы үшін мұнай және газге сүйену стратегиясын жолға қойып, табиғи байлықтар саласына көп жеңілдіктер

берген. Сол арқылы көптеген табиғи байлық кәсіпорындарының қазақ нарқына кіруіне әкелді.

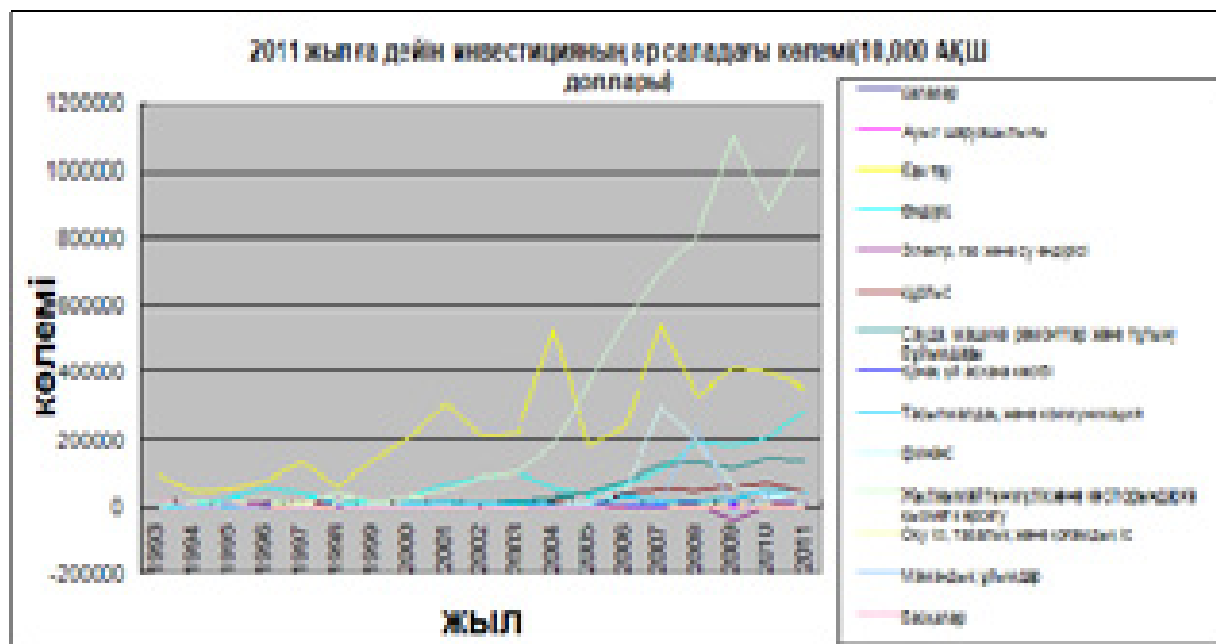
Ал халықаралық базардағы табиғи байлық бағасынан өсуі бұл үрдісті одан ары тездетті [4].

Кесте 3 – 2011-жылға дейін инвестицияның әр саладағы үлесі(100миллион АҚШ доллары)[7].

Салалар	Инвестициякөлемі	Үлесі (%)
Ауыл шаруашылығы	1.41	0.10
Кен тау, қазба байлықтар	448.84	30.61
Өндіріс кәсібі	154.12	10.51
Электр, газ және су өндірісі	6.54	0.45
Құрылыс саласы	33.36	2.27
Сауда, машина ремонттар және тұтыну бұйымдары	83.23	5.68
Қонақ үй асхана кәсібі	3.31	0.23
Тасымалдау және коммуникация	23.91	1.63
Қаржы саласы	71.55	4.88
Жылжымайтын мүлікжәне кәсіпорындарға қызмет көрсету	603.54	41.16
Оқу ісі, тазалық және қоғамдық іс	3.22	0.22
Мамандық ұйымдар	29.71	2.03
Басқалар	3.61	0.25

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

Диаграмма 2 – Инвестицияның әр саладағыкөлемі



Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

Жоғарыдағы кестеге негізделгенде тау-кен өндіріс саласы жалпы инвестиция көлемінің 44 миллиард 880 миллион АҚШ долларын ұстап, 30.61% иемденеді. Бірақ азау үрдісі байқалады. Жылжымайтын мүлік және кәспорындарға қызмет өтеу саласы 60 миллиард 354 миллион АҚШ долларын тартып, 41.16% иемденеді. [Кесте3]Әрі үздіксіз көбеюде. Себебі Қазақстан үкіметінің ел экономикасын дамыту және шетел инвестициясын қалыпты арнаға түсіру (бірінші өнеркәсіп яғни ауыл шаруашылығына болған қаржы құйылымын көбейту) ел экономикасының негізгі салаларын (табиғи байлықтар саласы) тәуелсіз ұстау үшін жүргізген теңшеу негізінде пайда болды. Ал сауда саласының (Жылжымайтын мүлік және кәспорындарға қызмет өтеу саласы) тұрақты қаржы көлемінің көбеюі табиғи байлықтар саласындағы шектемелер әсерінен кен барлау саласының дамуының нәтижесі [Диаграмма2].

Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясының ерекшеліктері:

1) Инвестиция жеке салаға бағытталған. Негізінен табиғи қазба байлықтар және соған қатысты салалар.

2) Инвестицияның келу қайнары шоғырланған. Негізінен батыс дамыған мемлекеттері. Алдыңғы 10 мемлекет жалпы қаржы көлемінің 76.32% ұстайды [Кесте2].

Егемендіктің алғашқы жылдары (1991–1995) Қазақстан экономикасы зор тоқырауға ұшырады. 1989 жылмен салыстырғанда Қазақстан экономикасы 40%ға құлдырағын. 1996 жылы экономикалық теңшеудің нәтижесі көрініп Қазақстан экономикасы даму жолына түсті. Алайда 1997 жылғы Азия экономикалық дағдарысы мен 1998 жылғы Ресей экономикасының құлдырауы Қазақстан экономикасына соққы әкелді. Сол жылдары ел экономикасы баяу дамыды, тіпті шегінді деуге де болады. Қазақстан үкіметінің экономикалық реформасының дер кезінде жүргізілуі ел экономикасын тоқыраудан құтқарды[5].

Кесте 4 – Қазақстанның ЖІӨ көлемінің өзгерісі(100 миллион АҚШ доллар)[7].

жыл	ЖІӨ көлемі	Өзгеруі (%)	жыл	ЖІӨ көлемі	Өзгеруі (%)
1994	118.4	-12.6	2003	308.3	9.3
1995	166.4	-8.2	2004	431.5	9.6
1996	210.4	0.5	2005	571.2	9.7
1997	221.6	1.7	2006	810	10.7
1998	221.3	-1.9	2007	1049	8.9
1999	168.7	2.7	2008	1334	3.3
2000	182.9	9.8	2009	1153	1.2
2001	221.5	13.5	2010	1460	7
2002	246.3	9.8	2011	1862	7.5

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

2000 жылдан бері Қазақстан экономикасы қарқынды дамыды. ЖІӨ көлемі тәуелсіз елдер достастығы арасында алдыңғы орынға шықты. 2005 жылы Қазақстанның ЖІӨ көлемі 1989 жылғы көрсеткіштен асып түсті. 2011 жылы Қазақстанның ЖІӨ көлемі 186.2 миллиард АҚШ долларына жетіп, орта дәрежелі дамыған елдер қатарына кірді [6]. Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясы мен Қазақстан ЖІӨ-нің өзара үйлесімді өзгергеніне негізделе отырып екеуінің оң қатынаста екенін көруге болады.

Қазақстан нарығына құйылған шетел тікелей инвестициясының көлемі ұлғайғанымен құрылымы әлі де қалыпсыз. Табиғи қазба байлықтар саласына болған тәуелділікті азайтп, өнеркәсіп саласына соның ішінде жоғары қосымша құн жарататын өңдеу, мәнерлеу саласына ойысу кезек күттірмейтін мәселе. Шетел тікелей инвестициясы қос жүзді қанжар сынды ел экономикасын дамытып, нарық жүйесін кемелдендіріп қоймастан, экономикаға кері әсерін ала келеді, мысалы отандық экономиканың маңызды саласы болған салалар шетел кәсіпорындары мен

инвесторларының уысына түсуі зор хауып ала келеді. Шетел тікелей инвестициясын қалыпты

арнаға түсіру, инвестициялық салаларды оңтайлау басты міндет болуға тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Лян Хуа. Шетел тікелей инвестициясының Қытай экономикасының дамуына әсері. –Қытай:Өлеуметтік Ғылым Баспасы,2011.–210бет
- 2 Гуан И. ТМД-ға 10 жыл , Қазіргі жағдайы, мәселелері,келешегі. –Қытай: Өлем Білімі Баспасы, 2002. –929бет
- 3 Джау Чанчин. Қазақстан– Қытай: Өлеуметтік Ғылым Баспасы, 2011. –304бет
- 4 Ви Джа. Бірнеше маңызды елдердің Қазақстандағы инвестициялық жағдайы//Орта Азия Ақпараттары.– 2009.–№7.–25 бет
- 5 Ю Хонджун. Халқаралық компаниялардың Қазақстан экономикасына әсері//Орта Азия Ақпараттары.–2008.–№6.–18 бет
- 6 Чжоу Сяолин. Халқаралық компаниялардың Қазақстан экономикасына әсері//Орта Азия Ақпараттары.–2005.–№9.–22 бет
- 7 Қазақстан Республикасының Статистика Агенттігі//<<http://www.kaz.stat.kz/publishing/20121/kazahstan%202011.pdf>> (11. 12 . 2013)
- 8 Assaf Razin. An Information-Based Model of Foreign Direct Investment: The Gains from Trade Revisited–Tel Aviv University //<http://www.researchgate.net/publication/5148482_An_Information-Based_Model_of_Foreign_Direct_Investment_The_Gains_from_Trade_Revisited/file/3deec51fbef72b9505.pdf?sa=X&scisig=AAGBfm2RC8fmEQmDrWF5yRuUL8VZ8cP57w&oi=scholar>(12.12.2013)

References

- 1 Liang Hua. Shetel tikeley ynvestsyasing Qitay ekonomykasining damuina aseri. – Qitay: Aleumettik Ghilim Baspasi, 2011. – 210 bet
- 2 Guan Yi. TMD-gha 10 Zhil, Khazirgi zhaghdayi, maseleleri, keleshegi. – Qitay: Alem Bilimi Baspasi, 2002. – 929 bet
- 3 Zhao Changqing. Qazaqstan-Qitay: Aleumettik Ghlim Baspasi, 2011 – 304 Bet
- 4 Wei Jia. Birneshe mangizdi elderdin Qazaqstandaghi ynvestsyaliq zhaghdayi // Orta Azya Akhparattari. –2009.–№7– 25 bet
- 5 Yu Hongjun. Khalikharalikh kompanyalarding Qazaqstan ekonomykasina aseri // Orta Azya Akhparattari. –2008. –№6–18 bet
- 6 Zhou Xiaoling. Khalikharalikh kompanyalarding Qazaqstan ekonomykasina aseri // Orta Azya Akhparattari. –2005–№9– 22 bet
- 7 Qazaqstan Respublykasining Statystyka Agenttigi<<http://www.kaz.stat.kz/publishing/20121/kazahstan%202011.pdf>> (11. 12 . 2013)
- 8 Assaf Razin. An Information-Based Model of Foreign Direct Investment: The Gains from Trade Revisited–TelAvivUniversity<http://www.researchgate.net/publication/5148482_An_Information-Based_Model_of_Foreign_Direct_Investment_The_Gains_from_Trade_Revisited/file/3deec51fbef72b9505.pdf?sa=X&scisig=AAGBfm2RC8fmEQmDrWF5yRuUL8VZ8cP57w&oi=scholar> (12.12.2013)